

CHAPTER «LAW SCIENCES»

PROVISION OF LEGAL ASSISTANCE BY A LAWYER TO VARIOUS PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

НАДАННЯ АДВОКАТОМ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ РІЗНИМ УЧАСНИКАМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Liudmyla Bilinska¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-602-7-28>

Abstract. This chapter provides an in-depth analysis of the legal status and role of defense lawyers in criminal proceedings, with a focus on their participation on behalf of various participants, including suspects, accused persons, victims, civil claimants, and civil defendants. The research demonstrates that the involvement of a lawyer constitutes a fundamental guarantee for the protection of individual rights and freedoms, the strengthening of the rule of law, and the provision of fair and impartial justice. The chapter examines the institution of involving a defense lawyer in specific procedural actions, highlighting its dual function: ensuring both the efficiency and continuity of criminal proceedings and the effective realization of the constitutional right to defence. The primary aim of this study is a comprehensive analysis of the role and legal status of lawyers in criminal proceedings, focusing on the protection of the rights and legitimate interests of various participants in the process, including suspects, accused persons, victims, civil plaintiffs, and civil defendants. The research seeks to clarify legal mechanisms, procedural guarantees, and ethical principles that ensure effective legal representation, with particular attention to the stages of pre-trial investigation and court proceedings. Particular attention is devoted to the distinctions between “invitation,” “engagement,” and

¹ Lecturer of the Department of Professional and Special Legal Disciplines,
Private Higher Educational Institution "Bukovinian University", Ukraine

“appointment” of a lawyer, which define the different grounds and actors responsible for providing legal representation. This framework enhances procedural flexibility and prevents situations where the absence of legal counsel could impede the conduct of urgent investigative or judicial actions. Empirical evidence shows that the need for lawyer involvement is particularly acute in cases concerning motions for the selection or extension of pre-trial detention, where any delay may result in violations of procedural deadlines. In such cases, courts are obliged not only to offer the accused the opportunity to select an alternative lawyer but also, in the event of refusal, to initiate the appointment of counsel to ensure the protection of the right to professional legal assistance. The chapter also explores the lawyer’s role as a representative of victims, civil claimants, and civil defendants. It emphasizes that victims are frequently in a vulnerable position and face informational and procedural asymmetries relative to investigative bodies and the prosecution. Moreover, the chapter stresses the importance of legal ethics principles, including independence, confidentiality, primacy of client interests, integrity, and professional competence. Adherence to these principles fosters trust between lawyer and client, ensures the legality and quality of legal assistance, and contributes to the achievement of the primary goals of criminal proceedings: safeguarding human rights, restoring justice, and providing effective compensation for harm suffered. In conclusion, the chapter demonstrates that the participation of lawyers is not merely a procedural requirement but a cornerstone of fair and effective criminal justice. The active role of legal counsel ensures the proper restoration of violated rights and legitimate interests of all participants, thereby reinforcing both the legality and the credibility of the criminal justice system.

1. Вступ

Адвокатура у кримінальному провадженні покликана захищати інтереси осіб, залучених до кримінально-процесуальних відносин. Завдання адвоката-захисника полягає у недопущенні покарання особи, невинуватої у вчиненні кримінального правопорушення, та забезпеченні здійснення досудового розслідування і судового розгляду відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Адвокат, який представляє потерпілого чи цивільного позивача, спрямовує свої

дії на відновлення порушених прав та домагання максимально можливого відшкодування матеріальної й моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням.

Адвокат покликаний забезпечити права і законні інтереси фізичної особи в процесі здійснення правоохоронної діяльності шляхом надання кваліфікованої юридичної допомоги. Адвокатура – інститут громадянського суспільства, професійне об'єднання юристів, створене з метою служіння людям, яке має великий вплив на соціально-правовий стан суспільства та його членів [1, с. 170].

Правовий статус адвокатури – це її становище серед інституцій, які повинні забезпечувати захист прав та свобод людини і громадянина у державі і суспільстві. Особливістю правового статусу адвокатури є її правова природа, яка характеризується дуалізмом, що виражається у наявності у неї як приватно-правової основи, так й публічно-правового начала. Але співвідношення цих складових може різнитися, в залежності від рівня розвинутої громадянського суспільства та правової держави [2, с. 82].

О. Хотинська-Нор відзначає, що прискіплива увага до адвокатів і загалом адвокатури, яка перебуває на порозі реформування, зумовлена їх визначальною роллю у суспільстві та державі, в яких людина є безумовною та беззастережною цінністю, а її права, свободи та інтереси – керівними у формуванні всіх напрямів державної політики [3, с. 108].

Ефективність нововведень у законодавстві, що регламентують рамки діяльності адвокатів, значною мірою визначається здатністю фахівця грамотно застосовувати свої процесуальні права для захисту інтересів клієнта. При цьому стратегія захисту адвоката має узгоджуватися не лише з побажаннями довірителя, а передусім із вимогами закону. Натомість, діяльність осіб, які носять відповідальний статус захисника (адвоката) у кримінальному судочинстві, часто супроводжується порушеннями, упущеннями, недопрацюваннями [4, с. 91].

Гарантоване Конституцією України право на правничу допомогу неможливо реалізувати без участі професійних адвокатів, головним завданням яких є захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також забезпечення доступу до правосуддя. Досвід показує,

що досягти цієї мети можна лише за умови участі у кримінальному провадженні висококваліфікованих захисників і адвокатів-представників цивільного позивача та відповідача.

Таким чином, метою дослідження є всебічний аналіз ролі та правового статусу адвокатів у кримінальному провадженні з точки зору захисту прав і законних інтересів різних учасників процесу, зокрема підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, цивільних позивачів та відповідачів. Дослідження спрямоване на уточнення правових механізмів, процесуальних гарантій та етичних принципів, які забезпечують ефективне правове представництво, з особливою увагою до стадій досудового розслідування та судового провадження.

2. Правовий статус захисника підозрюваного, обвинуваченого

Діяльність у сфері кримінального процесу не завжди повністю відповідає принципам законності та обґрунтованості, а порушення й помилки, яких припускаються органи досудового розслідування, прокурори чи суд, суттєво впливають на права фізичних та юридичних осіб, залучених до кримінального провадження в тій чи іншій ролі. Особливо це стосується підозрюваних та обвинувачених, проти яких така діяльність направлена. У зв'язку з цим в кримінальному процесуальному законодавстві передбачена діяльність певних учасників кримінального процесу, які виконують функцію захисту [5, с. 14].

Відповідно до приписів ст. 45 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), «захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, представництво інтересів юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження щодо застосування заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)».

Не допускається участь як захисника адвоката, інформація про якого відсутня в Єдиному реєстрі адвокатів України, або якщо в цьому

реєстрі зазначено про зупинення чи припинення його права на здійснення адвокатської діяльності.

Слід зацентувати увагу на деяких аспектах допуску захисника до участі в кримінальному провадженні та порядку ознайомлення його з матеріалами справи. Це питання висвітлюється в науковій літературі доволі неоднозначно й характеризується наявністю різних підходів до визначення порядку вступу захисника у справу. Так, відповідно до приписів ст. 29 Конституції України, «кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника». Отже, Конституція України гарантує забезпечення права на захист уже з моменту затримання, надаючи обвинуваченому можливість зустрітися із захисником до проведення першого допиту. При цьому, Т. Бабчинська обґрунтовано звертає увагу на те, що «вивчивши законодавство європейських країн, варто звернути увагу на принцип раннього залучення захисника до кримінального провадження. У свою чергу, під час аналізу вітчизняного законодавства виникає враження, що законодавець взагалі знехтував вказаним принципом, оскільки в нормах національного процесуального законодавства закріплено, що право на захист виникає після винесення особою підозри, тобто до цього особа залишається незахищеною» [6, с. 168].

Разом з тим, постає проблема щодо визначення строку, протягом якого після затримання чи взяття під варту та до проведення першого допиту підозрюваного (обвинуваченого) захисник має вступити у справу й отримати право на перше побачення з підозрюваним. Крім того, законодавство не містить чіткої вказівки щодо моменту, з якого участь захисника вважається офіційно прийнятою. На нашу думку, момент виникнення прав і обов'язків захисника не можна ототожнювати з укладенням договору про надання правової (правничої) допомоги, адже такий договір може бути підписаний задовго не лише до початку кримінального провадження, а й навіть до самого кримінального правопорушення. Так само не можна вважати початком участі у справі досягнення домовленості між адвокатом та клієнтом щодо стратегії чи тактики захисту, оскільки позиція у процесі може змінюватися. На нашу думку, саме оформлення адвокатом ордеру є тим початковим

етапом, з якого адвокат набуває прав та обов'язків захисника у конкретному кримінальному провадженні.

Захист у межах кримінального провадження нерозривно пов'язаний із волею підозрюваного чи обвинуваченого. Повноваження адвоката формуються на підставі представлення інтересів цих осіб та спрямовані на забезпечення охорони їхніх прав і законних інтересів, зокрема права обрати конкретного захисника. Роль адвоката-захисника полягає у здійсненні всебічної правової допомоги кожній особі, якій інкримінують або підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення.

Адвокат-захисник може бути запрошений підозрюваним, обвинуваченим, їхніми законними представниками або іншими особами за згодою чи проханням підозрюваного чи обвинуваченого для участі в кримінальному провадженні на будь-якому етапі – як під час досудового розслідування, так і під час розгляду справи в суді.

Він набуває процесуальних прав із моменту подання слідчому, прокурору, слідчому судді або суду документів, визначених ст. 50 КПК України (зокрема свідоцтва про право на здійснення адвокатської діяльності, ордера, договору про надання правової допомоги або доручення органу, уповноваженого на надання безоплатної правової допомоги).

Одним із найбільш ефективних інструментів, що дає змогу захиснику реалізовувати свої професійні обов'язки у кримінальному провадженні, є подання клопотань. З їхньою допомогою він може спонукати слідчого до провадження тих чи інших слідчих дій, призначення експертиз, перевірки певних алібі, чи інших версій, доводити до відома слідчого, прокурора свою думку про доведеність обвинувачення, обґрунтованість кваліфікації, доцільність прийняття окремих процесуальних рішень [7, с. 209].

Дискусійним залишається питання щодо права захисника відмовитися від виконання взятих на себе обов'язків. З одного боку, якщо адвокат не має бажання або вважає свою кваліфікацію недостатньою для належного надання правової допомоги конкретному підозрюваному чи обвинуваченому, його вихід із провадження може бути виправданим. Водночас припинення участі в процесі «на півдорозі» значно ускладнює становище підзахисного, зменшуючи ймовірність успішного результату справи, адже новому адвокату доведеться в стислі строки

ознайомлюватися з матеріалами та враховувати вже ухвалені рішення. До того ж підозрюваний або обвинувачений може зазнати додаткових фінансових витрат на залучення іншого захисника чи буде змушений звертатися до Центру безоплатної правової допомоги для призначення адвоката за рахунок держави.

Також досить ризикованим є випадок, коли підозрюваний (обвинувачений) бажає відмовитися від свого захисника і захищати себе самостійно. Такий крок може бути зумовлений недовірою до адвоката, бажанням повністю контролювати хід процесу або помилковою впевненістю у власних юридичних знаннях. Однак відсутність професійної правової підтримки значно підвищує ризик допущення процесуальних помилок, які можуть мати незворотні наслідки для результату справи. Судовий процес вимагає глибокого розуміння норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства, що практично неможливо забезпечити без спеціальної підготовки. Крім того, самозахист часто супроводжується сильним емоційним напруженням, яке заважає об'єктивно оцінювати обставини та приймати зважені рішення. У підсумку відмова від захисника може перетворитися з прояву самостійності на серйозну загрозу реалізації права на справедливий суд. Тому суд, вирішуючи питання про відмову особи від захисника, повинен пересвідчитися, що ця особа розуміє на що вона йде, усвідомлює всі ризики і зможе забезпечити собі захист.

У судовому засіданні обвинувачена заявила про відмову від адвоката, мотивуючи це бажанням самостійно здійснювати свій захист та відсутністю потреби в послугах призначеного захисника. Захисник, у свою чергу, подав клопотання про припинення захисту через розбіжності у правовій позиції з обвинуваченою. Після заслуховування думок учасників провадження суд дійшов висновку, що участь захисника в цій справі не є обов'язковою. Суд організував зустріч між захисником та обвинуваченою, після чого її відмова від адвоката була зафіксована в журналі судового засідання. Під час зустрічі обвинувачена підтвердила своє рішення, а захисник визнав наявність різних позицій з обвинуваченою і не заперечив щодо прийняття її відмови. Суд також роз'яснив обвинуваченій її права на захист. Суд забезпечив обвинуваченій право самостійно обрати іншого захисника, або клопотати про залучення захисника для здійснення захисту за призначенням, після

чого обвинувачена висловила захиститись самостійно. У зв'язку із зазначеним, суд дійшов висновку про наявність підстав для прийняття відмови від захисника [8].

Порушення права на захист на етапі досудового розслідування може мати вагомий негативний наслідок під час подальшого судового розгляду кримінального провадження. У такій ситуації слід керуватися приписами ст. 87 КПК України, яка у ч. 1 встановлює, що недопустимими визнаються докази, здобуті в результаті істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України, законами та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, а також будь-які інші відомості, отримані на основі такої інформації. Водночас ч. 2 цієї статті прямо передбачає, що до істотних порушень прав людини і основоположних свобод, які суд зобов'язаний врахувати, належить, зокрема, і порушення права особи на захист.

Слід також брати до уваги практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яка стосується впливу обмеження прав підозрюваного на захист під час досудового розслідування на подальший розгляд справи у судовому провадженні.

Так, ЄСПЛ неодноразово підкреслював важливість дотримання прав підозрюваного на всіх етапах кримінального провадження, зокрема на стадії досудового розслідування. Порушення цих прав може суттєво вплинути на справедливість судового розгляду. У справі *Salduz v. Turkey* (2008) Суд встановив, що відсутність доступу до адвоката під час допиту підозрюваного порушує його право на ефективний захист, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції з прав людини. Це порушення може призвести до недопустимості доказів, отриманих без належної правової допомоги, під час судового розгляду [9]. У справі *Dvorski v. Croatia* (2015) ЄСПЛ зазначив, що право на вибір адвоката є важливим елементом права на захист. Обмеження цього права може вплинути на справедливість судового процесу, навіть якщо підозрюваному було надано адвоката, призначеного державою [10]. У справі *Guérin v. France* (1998) Суд підкреслив, що порушення права на захист на досудовому етапі, зокрема через відсутність доступу до адвоката, може вплинути на справедливість судового процесу, навіть якщо таке порушення не було оскаржене [11].

Виходячи з практики ЄСПЛ, судам слід ретельно контролювати дотримання права підозрюваного або обвинуваченого на вільний вибір захисника під час досудового розслідування. У випадках, коли захист здійснюється одночасно адвокатом, призначеним державою, та захисником, залученим підозрюваним або обвинуваченим самостійно, необхідно з'ясувати причини, через які залучений адвокат не брав участі у проведенні окремих процесуальних дій на стадії досудового розслідування. Аналогічна увага має приділятися дотриманню права на захист і в судовому провадженні.

Вивчення судової практики показує, що наявність випадків, коли під час підготовчого судового засідання суди повертали обвинувальні акти через порушення вимог щодо забезпечення права на захист під час досудового розслідування.

Так, у провадженні Березанського міського суду Київської області знаходився обвинувальний акт у кримінальному провадженні, за обвинуваченням особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 358, ч. 4 ст. 190 КК України. У підготовчому судовому засіданні суд звернув увагу на те, що в розписці про отримання копій обвинувального акта та реєстрі матеріалів досудового розслідування стоїть прочерк у графі про отримання відповідних документів захисником. При цьому особа обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень за ч. 4 ст. 358 та ч. 4 ст. 190 КК України, причому злочин за ч. 4 ст. 190 КК України відповідно до ст. 12 КК України належить до категорії особливо тяжких.

Ані обвинувальний акт, ані реєстр матеріалів досудового розслідування не містять даних про забезпечення участі захисника у кримінальному провадженні щодо цієї особи, хоча відповідно до ст. 52 КПК України участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний або обвинувачений його не залучив.

Забезпечення права на захист передбачає гарантії на всіх стадіях кримінального провадження, оскільки відсутність призначеного захисника під час досудового розслідування в обов'язкових випадках ставить під сумнів належність та допустимість доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт прокурора. При цьому призначення захисника вже на стадії судового провадження не відновлює автоматично порушене право на захист. З урахуванням викладеного вище, з огляду

на відсутність належного підтвердження неухильного дотримання прокурором, слідчим вимог ч. 4 ст. 291 КПК України щодо вручення підозрюваному копії обвинувального акта, реєстру матеріалів досудового розслідування, незабезпечення участі захисника у кримінальному провадженні відносно обвинуваченого за ч. 4 ст. 358, ч. 4 ст. 190 КК України, участь якого є обов'язковою в силу вимог ст. 52 КПК України, суд дійшов висновку, що обвинувальний акт підлягає поверненню прокурору [12].

У наведеній справі суд чітко підтвердив, що недотримання обов'язкової участі захисника на стадії досудового розслідування ставить під сумнів належність та допустимість доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт. Відповідно, навіть призначення захисника на стадії судового провадження не усуває порушення права на захист, що може призвести до повернення обвинувального акта прокурору для усунення недоліків. Це підкреслює важливість забезпечення основних гарантій захисту на всіх етапах кримінального провадження.

Отже, як ми бачимо, забезпечення права на захист є ключовим елементом кримінального провадження і має гарантуватися на всіх його стадіях, починаючи від моменту затримання або взяття під варту. Відсутність участі захисника у випадках, коли його присутність є обов'язковою, ставить під сумнів належність та допустимість доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт. Призначення захисника лише на стадії судового провадження не відновлює автоматично порушене право на ефективний захист. Практика ЄСПЛ підтверджує, що обмеження права підозрюваного на доступ до адвоката на ранніх етапах провадження може негативно вплинути на справедливість судового розгляду. Практика національних судів демонструє, що недотримання вимог щодо забезпечення участі захисника на стадії досудового розслідування може призводити до повернення обвинувального акта прокурору. Ефективний захист вимагає чіткого дотримання процесуальних норм щодо залучення адвоката та ознайомлення його з матеріалами справи.

3. Процесуальні аспекти залучення захисника для проведення окремих процесуальних дій

Як свідчить аналіз ст. 53 КПК України, у випадках, коли виникає потреба невідкладно провести процесуальну дію за участю захисника,

а завчасно повідомлений адвокат не може з'явитися чи забезпечити заміну іншим захисником, або коли підозрюваний чи обвинувачений виявив бажання мати захисника, але ще не встиг його залучити чи обраний адвокат не має можливості прибути, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані призначити захисника у порядку, визначеному ст. 49 КПК України.

На думку Є.В. Смирнова, за вживання термінів «призначення захисника» та «запрошення захисника» необхідно чітко розмежовувати суб'єктів, які залучають захисника до провадження: запрошення захисника може відбуватися лише за бажанням підозрюваного, його родичів або третіх осіб, а залучення – тільки за постановою слідчого або прокурора (ухвалою слідчого судді, суду), якою вказані особи доручають відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття в зазначені в постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні [13, с. 34].

На думку Г.З. Алієва, О.О. Самодіної та А.В. Самодіна щодо забезпечення права на професійний захист самим підозрюваним та іншими особами, визначеними у ч. 1 ст. 48 КПК України, доцільніше було б вжити термін «запрошення», а щодо обов'язку органів, перерахованих у ч. 2 ст. 48 КПК України використовувати – «залучення», оскільки у випадку залучення захисника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу (ч. 2 ст. 49 КПК України). У випадку залучення захисника у формі передбаченій ч. 1 ст. 48 КПК України, ніяких процесуальних рішень у формі постанови або ухвали не приймається, а ведеться мова виключно про подання захисником документів, які підтверджують повноваження захисника [14, с. 95].

Н.З. Рогатинська та М.О. Кусмарцева вказують, що «у період сьогодення на практиці виникають проблеми, що стосуються процесуальної діяльності захисника в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій, наприклад, при проведенні допиту підозрюваного. Оскільки допит підозрюваного є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій, роль захисника під час допиту підозрюваного є надзвичайно важливою, адже змістом цих відносин є забезпечення повноти та всебічності допиту з точки зору законних інтересів підозрюваного,

сприяти виявленню фактів, які виправдовують підозрюваного або пом'якшують його відповідальність» [15, с. 193].

На думку Т. Волошанівської, доцільно упорядкувати термінологію КПК України шляхом внесення до нього змін, якими передбачити, що підозрюваний, обвинувачений, їхні законні представники, інші особи на прохання чи за згодою підозрюваного, обвинуваченого, залучають захисника; орган (установа), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, у випадках, передбачених ч. 1 ст. 49 КПК України, призначає захисника для участі у кримінальному провадженні; а слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані забезпечити його участь [16, с. 185].

Проблематика залучення захисника найчастіше виникає під час розгляду слідчим суддею клопотань про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або про продовження строку такого тримання стосовно затриманого чи підозрюваного.

Судова практика вказує на труднощі з дотриманням строків затримання, передбачених ст. 211 КПК України, зокрема через неявку захисника або неможливість оперативно вирішити питання залучення адвоката (у тому числі безоплатного), що інколи спричиняє розгляд відповідних клопотань із порушенням процесуальних термінів.

У таких випадках, якщо підозрюваний чи обвинувачений не забезпечив участі захисника або запрошений адвокат не може прибути протягом 24 годин, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вправі запропонувати підозрюваному або обвинуваченому запросити іншого захисника.

Якщо підозрюваний або обвинувачений відмовляється від залучення іншого захисника, а проведення невідкладної процесуальної дії потребує участі адвоката, слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд зобов'язані забезпечити залучення захисника відповідно до порядку, передбаченого ст. 49 КПК України.

Коли ж підозрюваний не бере участі у судових засіданнях, слідчий суддя також зобов'язаний докласти всіх зусиль для залучення до участі у справі захисника.

Так, прокурор звернувся до Іллічівського міського суду Одеської області з клопотанням про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відповідно до ч. 6 ст. 193 КПК України за

відсутності підозрюваного. У такій ситуації слідчий суддя зобов'язаний забезпечити участь захисника у провадженні, якщо дійде висновку, що обставини справи потребують його присутності, а підозрюваний чи обвинувачений не залучив адвоката самостійно (п. 3 ч. 1 ст. 49 КПК України). Клопотання про застосування запобіжного заходу у формі тримання під вартою розглядатиметься в судовому засіданні, а тому, з метою забезпечення права на захист підозрюваного, за відсутності якого має бути розглянуте клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, для проведення цієї процесуальної дії необхідно залучити захисника. Керуючись ст. ст. 53, 371 372 КПК України, суд постановив залучити захисника особі, підозрюваному у вчиненні злочину, передбачених ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156 КК України, на підставі ст. 53 КПК України, для проведення окремої процесуальної дії, а саме розгляд клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, для чого надіслати копію даної ухвали для виконання до Південного міжрегіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги, якому забезпечити участь захисника у судовому засіданні [17].

Як бачимо, судова практика підтверджує обов'язковість забезпечення участі захисника під час розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу за відсутності підозрюваного, що гарантує дотримання права на захист. Навіть у випадках невідкладності, коли підозрюваний самостійно не залучив адвоката, закон передбачає механізми залучення захисника для проведення процесуальної дії. Це підкреслює важливість дотримання гарантій права на захист на всіх етапах кримінального провадження.

Залучення захисників під час проведення конкретної процесуальної дії має на меті забезпечення дотримання прав підозрюваного під час проведення відповідних процесуальних дій.

Разом з тим, якщо захисник – це адвокат, залучений центром з надання безоплатної правничої допомоги, то особа-підзахисний не може просто так, без належної мотивації, відмовитися від такого захисника, просто щоб затягнути розгляд справи.

У зв'язку з цим показовою є практика Верховного Суду у цьому питанні. Так, у касаційній скарзі С. зазначив про те, що місцевий суд не врахував його заяву про відмову від захисника, який не забез-

печував належний рівень правової допомоги. Однак доводи засудженого про порушення його права на захист не ґрунтуються на законодавчих вимогах і матеріалах справи з огляду на таке. З матеріалів справи видно, що на етапі досудового розслідування для захисту С. був призначений адвокат П., який пізніше продовжував брати участь у судовому провадженні. Під час розгляду справи в суді першої інстанції, після встановлення обставин справи та перевірки доказів, а також надання часу на підготовку до дебатів, 07 липня 2023 року С. висловив бажання відмовитися від цього захисника. Він пояснив своє рішення тим, що адвокат, на його думку, не забезпечував належний захист його прав і законних інтересів, не надавав достатньої правової допомоги, не погоджував з ним стратегію захисту та не вжив заходів для з'ясування обставин, які могли б спростувати обвинувачення або виключити його кримінальну відповідальність. С. пояснив, що бажає відмовитися від поточного захисника, однак не планує укласти договір із новим адвокатом, тому не заперечує проти призначення йому іншого захисника державою. Суд вислухав думку захисника П., який повідомив, що захищає С. від початку кримінального провадження, брав участь у всіх слідчих діях та судових засіданнях, при цьому жодних претензій щодо якості наданої правової допомоги або захисту прав підзахисного не надходило. Він додав, що позиція захисту завжди погоджувалася з С. за участю перекладача, тому вважав твердження обвинуваченого у клопотанні необґрунтованими. Після розгляду клопотання суд, переконавшись, що С. не має наміру самостійно залучати іншого захисника, відмовив у його задоволенні, керуючись ч. 3 ст. 54 КПК України.

Таким чином, попри заперечення засудженого, суд розглянув його клопотання про відмову від захисника з урахуванням вимог ст. 350 КПК України. Ухвалу за результатами розгляду клопотання, винесену без виходу до нарадчої кімнати та з дотриманням положень ч. 2 ст. 372 КПК України, внесено до журналу судового засідання, що відповідає вимогам п. 5 ч. 1 ст. 107 та ч. 4 ст. 371 КПК України.

Апеляційний суд, перевіряючи законність оскаржуваного рішення, взяв до уваги, що заява С. не містила конкретних обґрунтувань щодо неналежного виконання захисником його обов'язків. Під час судового засідання йому надали можливість уточнити причини відмови

від захисника, проте він не вказав, якими саме діями адвоката П. були порушені його права та свободи. Враховуючи відсутність у матеріалах справи доказів неналежного виконання адвокатом П. обов'язків захисника, апеляційний суд не виявив підстав для визнання порушення права обвинуваченого на відмову від захисника.

Колегія суддів погодилася з висновками судів попередніх інстанцій, оскільки вони відповідають матеріалам справи, які підтверджують, що захисник П. здійснював захист С. від початку кримінального провадження, брав участь у слідчих діях, ознайомлювався з матеріалами справи та продовжував захищати обвинуваченого під час судового розгляду та апеляційного перегляду вироку. Він подавав різноманітні процесуальні клопотання, активно долучався до дослідження доказів, висловлював заперечення щодо їх допустимості та належності, а також виступав у судових дебатах, обґрунтовуючи позицію захисту щодо пред'явленого обвинувачення. Таким чином, адвокат застосовував усі передбачені законом засоби для належного захисту прав та інтересів засудженого, при цьому не виявлено жодних фактів, які б свідчили про порушення права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд. Позиції адвоката П. відповідали позиції самого С., який підтримував свого захисника у питаннях, розглянутих судом після заслуховування учасників провадження. Отже, процесуальна поведінка П. підтверджує, що заява С. про неналежне виконання ним обов'язків є необґрунтованою. Відмова від захисника за призначенням із вимогою залучення іншого адвоката за рахунок держави мала виключно особистий характер і не була пов'язана з неналежним забезпеченням захисту, тому немає підстав вважати порушеним право С. на захист через неприйняття судом такої відмови.

Доводи засудженого обмежуються лише незгодою з рішенням суду, який відмовив у прийнятті його відмови від захисника за призначенням, участь якого є обов'язковою. Водночас у матеріалах справи відсутні об'єктивні дані, що свідчили б про неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, зокрема під час розгляду справи в суді першої інстанції, що могло б призвести до істотного обмеження або порушення прав С., передбачених ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 59 Конституції України, ст. 20 та ч. 3–4 ст. 42 КПК України. Відповідно, немає підстав вважати,

що права С. на захист, справедливий судовий розгляд або реалізацію інших передбачених законом прав були порушені чи обмежені.

Ефективність захисту не є тотожним досягненню за результатами судового розгляду бажаного для обвинуваченого результату, а полягає в наданні йому належних і достатніх можливостей з використанням власних процесуальних прав та кваліфікованої юридичної допомоги, яка в передбачених законом випадках є обов'язковою, захищатися від обвинувачення в передбачений законом спосіб. Подальша незгода обвинуваченого з позицією і тактикою захисту не свідчить про його неефективність [18].

Наведена судова практика підтверджує, що належне виконання професійних обов'язків захисником оцінюється не за результатом справи для обвинуваченого, а за тим, чи були забезпечені його права на захист та використання всіх процесуальних можливостей. У наведеній справі встановлено, що адвокат П. від початку кримінального провадження забезпечував участь С. у всіх слідчих та судових діях, подавав процесуальні клопотання, досліджував докази та відстоював позицію захисту під час дебатів. Відмова обвинуваченого від захисника за призначенням мала виключно особистий характер і не була пов'язана з неналежним забезпеченням захисту. Апеляційний та касаційний суди підтвердили, що заява С. про неналежне виконання обов'язків адвокатом є необґрунтованою, а його право на захист не було порушене. Ця практика підкреслює важливість гарантування участі захисника у кримінальному провадженні для реалізації права на справедливий судовий розгляд.

Отже, аналіз положень ст. 49, 53 КПК України та судової практики свідчить, що інститут залучення захисника для проведення окремих процесуальних дій є важливим механізмом гарантування права на захист підозрюваного чи обвинуваченого, особливо в ситуаціях, коли виникає потреба у проведенні невідкладних слідчих або судових дій. Законодавець розмежував поняття «запрошення», «залучення» та «призначення» захисника, заклавши різні суб'єкти й підстави їх застосування: ініціатива самого підозрюваного або його близьких (запрошення), обов'язок слідчого, прокурора чи суду (залучення) та діяльність органів безоплатної правової допомоги (призначення). Такий підхід покликаний забезпечити гнучкість процесу та запобігти ситуа-

ціям, коли відсутність адвоката унеможливилює проведення необхідної процесуальної дії.

Практика свідчить, що найбільш гостро питання залучення захисника постає під час розгляду клопотань про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, коли зволікання може призвести до порушення процесуальних строків, визначених ст. 211 КПК України. У таких випадках суди зобов'язані не лише пропонувати підозрюваному обрати іншого захисника, а й, у разі його відмови, самостійно ініціювати залучення адвоката за призначенням, щоб гарантувати дотримання права на професійний захист.

Водночас судова практика, зокрема позиції Верховного Суду, підтверджує, що відмова підозрюваного від призначеного захисника не може бути використана як засіб зволікання або затягування розгляду справи. Суди мають право відмовити у задоволенні такої заяви, якщо відсутні об'єктивні дані про неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, адже ефективність захисту полягає не у досягненні бажаного результату, а у забезпеченні можливості користуватися процесуальними правами та кваліфікованою правовою допомогою.

Таким чином, інститут залучення захисника для проведення окремих процесуальних дій виконує подвійну функцію: він, з одного боку, гарантує оперативність і безперервність кримінального провадження, а з іншого – забезпечує реальне дотримання конституційного права на захист. Вдосконалення термінології КПК України та чітке розмежування повноважень різних суб'єктів у цьому процесі сприятиме підвищенню правової визначеності й ефективності механізму захисту прав підозрюваних та обвинувачених.

4. Адвокат як представник потерпілого, цивільного позивача та відповідача

Особи, які зазнали кримінального правопорушення, майже завжди відчують моральні та психологічні труднощі, пов'язані не лише з самим фактом злочину, але й із потребою брати участь у кримінальному провадженні та захищати свої права й інтереси. Особливо складним це стає для тих, хто не має юридичної підготовки, тому надзвичайно важливим є чітке та ефективне правове визначення статусу потерпілого як у кримінальному законодавстві, так і в процесуальних нормах.

КПК України встановлює момент, коли особа набуває процесуального статусу потерпілого: це відбувається або з поданням заяви про вчинене щодо неї кримінальне правопорушення, або з поданням заяви про залучення її до провадження як потерпілої. Інакше кажучи, можливі два варіанти: або особа самостійно ініціює провадження щодо злочину проти себе, або провадження починається за ініціативою іншої особи, а потерпіла подає заяву про своє залучення вже під час провадження. Аналіз ст. 55 КПК свідчить, що статус потерпілого формально набувається з моменту подання відповідної заяви. Водночас ст. 303 КПК передбачає можливість оскарження до слідчого судді рішення прокурора, слідчого чи дізнавача про відмову у визнанні особи потерпілою. Тобто, подання заяви про залучення до провадження ще не автоматично надає статус потерпілого – необхідне відповідне рішення про його визнання, яке ухвалюють прокурор, слідчий або дізнавач. Виходить, що ст. 55 КПК України суперечить ст. 303 КПК України. У зв'язку із цим слід погодитися із думкою В. Боняка та Ю. Коломосьця, які підтримують тих правників, які наголошують на тому, що не можна не дозволяти те, про що дозволив учаснику кримінального провадження не надаватися [19, с. 132].

Що стосується прав потерпілого, то на думку О. Сольонової, доцільним було б доповнення ч. 1 ст. 56 КПК України одним із прав потерпілого: «на отримання правової допомоги від захисника за рахунок держави» [20, с. 142]. Загалом із такою пропозицією можна погодитися, оскільки кримінально-правова сфера справді потребує ефективного захисту прав і інтересів осіб, які зазнали кримінального правопорушення. Гарантувати таке право доцільно на рівні безоплатної правової допомоги, подібно до того, як державою забезпечується правничою допомогою захист підозрюваних та обвинувачених незалежно від їхнього майнового стану. Єдине уточнення, яке варто внести до тези О. Сольонової, полягає в тому, що потерпілому необхідно забезпечити не «захисника», а «представника», оскільки відповідно до КПК України саме так називається адвокат, який представляє інтереси потерпілого.

Таким чином, статус потерпілого у кримінальному праві особа набуває з моменту вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а статус потерпілого у кримінально-процесуальному праві

особа набуває тільки з власної волі, якщо подасть про це відповідну заяву [21, с. 509].

КПК України передбачає ряд гарантій для потерпілого, у тому числі – право потерпілого мати представника. Так, відповідно до ст. 58 КПК України потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Повноваження представника потерпілого для участі у кримінальному провадженні підтверджуються такими документами:

1) документами, зазначеними у ст. 50 КПК, якщо представником потерпілого є особа, яка має право виступати захисником у кримінальному провадженні;

2) копією установчих документів юридичної особи, коли представником є її керівник або інша особа, уповноважена законом чи установчими документами;

3) довіреністю, якщо представником потерпілого виступає працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

Представник здійснює процесуальні права потерпілого, інтереси якого він представляє, за винятком тих прав, реалізація яких відбувається безпосередньо потерпілим і не може бути делегована представнику.

Як бачимо, адвокат у кримінальному провадженні може надавати правничу допомогу як потерпілому – фізичній особі, так і потерпілому – юридичній особі.

Кримінальне провадження завжди пов'язане з високим рівнем стресу та складністю юридичної термінології та необхідністю використання знань у сфері кримінального та кримінального процесуального права. Потерпілий, який зазнав шкоди від кримінального правопорушення, часто опиняється у вразливому становищі: йому доводиться взаємодіяти з правоохоронними органами, слідчими, прокурором, судом, а також захищати власні інтереси у суді, домагаючись справедливого покарання для винної особи та співмірного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. У такій ситуації

адвокат є не просто консультантом, а надійним представником і захисником прав потерпілого.

По-перше, адвокат допомагає потерпілому правильно визначити свій процесуальний статус і скористатися всіма правами, передбаченими КПК України. Він роз'яснює порядок подання заяв і клопотань, строки оскарження рішень слідчого чи прокурора, готує процесуальні документи, що підвищує шанси на повне та своєчасне розслідування кримінального правопорушення.

По-друге, адвокат забезпечує активну участь потерпілого у процесі доказування. Це може включати збір та подання доказів, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, участь у допитах та інших слідчих (розшукових) діях. Завдяки професійним знанням у сфері кримінального права та процесу адвокат контролює законність дій органів досудового розслідування та запобігає порушенням прав клієнта – особи, права якої були порушені кримінальним правопорушенням.

По-третє, адвокат захищає майнові інтереси потерпілого. Він допомагає правильно скласти та подати цивільний позов у кримінальному провадженні для відшкодування матеріальної та моральної шкоди, а також стежить за реальним виконанням судового рішення, за необхідності – взаємодіє з державним чи приватним виконавцем, вживає заходів до прискорення виконання судового рішення щодо цивільного позову.

Нарешті, присутність адвоката елементарно надає потерпілому відчуття психологічного спокою та впевненості у тому, що його інтереси будуть почуті та захищені. Таким чином, адвокат є ключовою фігурою, яка гарантує справедливість і сприяє відновленню порушених прав потерпілого у кримінальному провадженні.

Особа, яка є потерпілою від кримінального правопорушення, може користуватися послугами свого представника на будь-якому етапі кримінального провадження. Це право виникає з моменту офіційного визнання її потерпілим – тобто після подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження в якості потерпілого. Водночас ніщо не перешкоджає потерпілому звертатися по допомогу до адвоката ще до набуття формального процесуального статусу, аби отримати професійні юридичні поради та підготовку до подальших дій.

Після офіційного визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні вона отримує широкий комплекс прав, визначених статтею 56 КПК України. Ці права можуть реалізовуватися як безпосередньо самою особою, так і через її представника, що дає можливість брати активну участь у процесі або здійснювати процесуальні дії спільно з ним. Якщо інтереси потерпілого представляє адвокат, його повноваження є подвійними: з одного боку, він користується більшістю прав потерпілого (окрім тих, що нерозривно пов'язані з особою самого потерпілого і не підлягають передачі), а з іншого – діє як незалежний професійний учасник, наділений гарантіями та правами, передбаченими Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Потерпілий відповідно до норм КПК України не належить до сторони обвинувачення (крім справ приватного обвинувачення), як правило, кодекс виділяє окремими параграфами сторону захисту, сторону обвинувачення та потерпілого і його представника. Відповідно, і адвокат – представник потерпілого виступає окремо від сторони обвинувачення, що не завжди працює на користь потерпілого, оскільки адвокату у таких справах буває досить складно впливати на хід кримінального провадження. Часто щоб спонувати слідчого вчинити ті чи інші процесуальні дії, представнику потерпілого доводиться оскаржувати бездіяльність слідчого щодо нерозгляду клопотань представника потерпілого.

Так, представник потерпілого Т. – адвокат П. звернулася в Лубенський міськрайонний суд Полтавської області до слідчого судді зі скаргою на бездіяльність слідчого С. У поданій скарзі зазначила, що нею здійснюється представництво інтересів потерпілого Т. у кримінальному провадженні за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 286 КК України. 16.02.2021 року, діючи в інтересах потерпілого, вона направила старшому слідчому СВ ВП №1 Лубенського РВП ГУНП в Полтавській області капітану поліції С. клопотання про тимчасовий доступ до документів. Клопотання було надіслано поштою рекомендованим листом, і за даними сайту АТ «Укрпошта» воно було отримане особисто 19.02.2021 року. Відповідно до ч. 1 ст. 220 КПК України, слідчий зобов'язаний розглянути таке клопотання протягом трьох днів із моменту отримання та задовольнити його за наявності підстав. Строк розгляду сплив

22.02.2021 року, проте станом на 04.03.2021 року слідчий не повідомив адвоката про прийняте рішення і не надіслав відповідну постанову. У зв'язку з цим представник потерпілого звернувся до суду зі скаргою на бездіяльність слідчого. З огляду на зазначене, скаржник просив зобов'язати старшого слідчого розглянути клопотання адвоката П. щодо тимчасового доступу до документів від 16.02.2021 року та подати до суду клопотання про надання такого доступу.

На судові засідання слідчий С. не прибув, подавши заяву з проханням розглядати скаргу без його участі через службову зайнятість та відстань між м. Гребінка, де він фактично виконує свої обов'язки, та м. Лубни Полтавської області. Разом із тим, слідчий надав суду копію клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні, яке він 04.03.2021 року подав до слідчого судді Пирятинського районного суду Полтавської області. Таким чином, він фактично вчинив необхідні дії для забезпечення задоволення клопотання представника потерпілого Т. – адвоката П.

Згідно ч. 2 ст. 305 КПК України, слідчий чи прокурор можуть самостійно скасувати рішення, передбачені пунктами 1,2,5 і 6 частини першої статті 303 цього Кодексу, припинити дію чи бездіяльність, які оскаржуються, що тягне за собою закриття провадження за скаргою. Оскільки оскаржувана бездіяльність станом на час розгляду скарги припинена, провадження за скаргою на підставі ч. 2 ст. 305 КПК України підлягає закриттю [22].

Таким чином, суд встановив, що оскаржувана бездіяльність слідчого фактично припинена, оскільки він вчинив дії, спрямовані на розгляд клопотання представника потерпілого. Враховуючи це, немає підстав для продовження провадження за скаргою. Відповідно, провадження за скаргою адвоката П. підлягає закриттю на підставі ч. 2 ст. 305 КПК України. Проте, як бачимо, у наведеному прикладі слідчий задовольнив клопотання представника потерпілого тільки після того, як той подав скаргу до слідчого судді. Це вкотре підтверджує, що представнику потерпілого набагато складніше збирати докази, ніж стороні обвинувачення.

Адвокат – представник потерпілого у кримінальному провадженні виконує ключову роль у забезпеченні реалізації його прав та законних інтересів свого клієнта, який постраждав від кримінального правопо-

рушення. Потерпілий часто опиняється в умовах стресу, інформаційної нерівності та юридичної невизначеності, тоді як сторона обвинувачення та органи досудового розслідування мають професійні знання й ресурси. Завдання адвоката полягає в тому, щоб урівноважити ці сили, надати клієнту правову підтримку та домогтися справедливості.

Як вказується у науковій літературі, у процесі досудового розслідування адвокат, як представник потерпілого, може вживати заходів з виявлення та документування незаконного впливу на свого клієнта та свідків. Усі ці дії адвоката за своєю сутністю є пошуковими. Процесуально вони не регламентуються, як і заходи працівників оперативних підрозділів з пошуку та фіксації фактичних даних, необхідних для доказування у кримінальному провадженні [23, с. 706].

Що стосується функцій, які виконує адвокат-представник потерпілого, то серед них можна виділити наступні.

Захист процесуальних прав потерпілого. Адвокат контролює дотримання органами досудового розслідування та суду вимог КПК України, подає клопотання, заявляє відводи, ініціює проведення слідчих (розшукових) дій, експертиз, забезпечує належне фіксування доказів. Одночасно адвокат має право оскаржувати бездіяльність чи незаконні рішення слідчого, прокурора або суду, що дозволяє ефективно реагувати на будь-які порушення прав клієнта.

Захист майнових інтересів потерпілого. Адвокат допомагає підготувати та обґрунтувати цивільний позов у межах кримінального провадження, сприяє збиранню доказів для відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, контролює виконання рішень про компенсацію. Така діяльність вимагає не лише знання кримінального права, а й навичок роботи з цивільно-правовими інструментами.

Комунікативна та психологічна функція. Адвокат-представник потерпілого пояснює своєму клієнту суть процесуальних дій, можливі наслідки прийнятих слідчим, слідчим суддею та судом рішень, допомагає приймати зважені кроки. Це особливо важливо у випадках, коли потерпілий переживає сильний емоційний стрес і може діяти імпульсивно.

Таким чином, завдання адвоката – представника потерпілого полягає не лише у формальному веденні справи, а й у всебічному захисті

прав і свобод клієнта. Поєднання професійних процесуальних дій із дотриманням етичних стандартів забезпечує довіру між адвокатом та потерпілим, підвищує якість наданої правової допомоги і сприяє досягненню головної мети кримінального провадження – відновлення справедливості та реального захисту прав потерпілої особи.

Що стосується представництва інтересів цивільного відповідача та цивільного відповідача у кримінальному провадженні, то у кримінальному провадженні представником цивільного позивача чи цивільного відповідача може бути:

- особа, яка має право виступати захисником у кримінальному процесі;

- керівник або інша уповноважена законом чи установчими документами особа, а також працівник юридичної особи на підставі довіреності, якщо позивачем чи відповідачем виступає юридична особа.

Такий представник користується процесуальними правами цивільного позивача або відповідача, інтереси якого він представляє. Представник цивільного позивача – фізичної особи, повноваження якого підтверджені відповідними документами, може виконувати свої функції як одночасно з позивачем, так і замінюючи його. Обсяг прав представника визначається на основі прав цивільного позивача, інтереси якого він представляє. Він вправі здійснювати практично всі права особи, яку представляє, за винятком тих, які носять особистий характер – права давати пояснення, показання тощо, а також права на відмову від позову, укладення мирової угоди, якщо такі права спеціально не оговорені в уповноважуючих документах [24, с. 71].

Але, як справедливо відзначають О.П. Кучинська та Ю.В. Циганюк, у представника цивільного позивача та цивільного відповідача є й інші права та обов'язки, які не передбачені КПК України, а є у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України). Так, згідно ч. 4 ст. 128 КПК України є обов'язок підготувати позовну заяву, у якій форма та зміст мають відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку, який встановлений ЦПК України. Такий обов'язок стосується саме форми та змісту цієї заяви [25, с. 601].

Отже, аналіз правового регулювання та практики надання адвокатом правничої допомоги у кримінальному провадженні свідчить, що його роль як представника потерпілого, цивільного позивача чи цивіль-

ного відповідача є ключовою для досягнення завдань кримінального судочинства. Потерпілий, який зазнав шкоди від злочину, перебуває у вразливому становищі, стикається з інформаційною та процесуальною нерівністю перед органами досудового розслідування й стороною обвинувачення. Саме адвокат забезпечує відновлення балансу сил, надаючи потерпілому або іншому учаснику процесу професійну правничу підтримку, допомагаючи належно оформити процесуальний статус, своєчасно заявити клопотання та оскаржити незаконні рішення чи бездіяльність слідчих і прокурорів.

Важливим є те, що адвокат – представник наділений «подвійним» обсягом прав: він користується більшістю процесуальних можливостей свого клієнта та водночас має власні професійні гарантії, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Це дозволяє йому не лише захищати права та інтереси потерпілого чи цивільного позивача, а й активно впливати на хід досудового розслідування, ініціювати проведення слідчих дій, збір та фіксацію доказів, домагатися відшкодування матеріальної і моральної шкоди. Разом з тим практика підтверджує, що представнику потерпілого нерідко доводиться долати спротив органів слідства, використовуючи механізми судового контролю для забезпечення ефективного розслідування.

Не менш значущою є діяльність адвоката як представника цивільного позивача або цивільного відповідача. Він готує та обґрунтовує цивільні позови, дбає про дотримання вимог Цивільного процесуального кодексу до їх форми і змісту, здійснює захист майнових інтересів клієнта, контролює виконання рішень суду. Таке поєднання кримінально-процесуальних і цивільно-правових інструментів вимагає від адвоката високого рівня професійної компетентності.

Усі ці функції повинні реалізовуватися з дотриманням принципів адвокатської етики – незалежності, конфіденційності, пріоритету інтересів клієнта, добросовісності та професійної компетентності. Дотримання етичних стандартів підсилює довіру між адвокатом та особою, яку він представляє, гарантує законність і якість надання правової допомоги, сприяє досягненню головної мети кримінального провадження – захисту прав і свобод людини, відновлення справедливості та ефективного відшкодування завданої шкоди.

Таким чином, адвокат як представник потерпілого, цивільного позивача чи відповідача є не просто учасником процесу, а необхідною гарантією реального здійснення правосуддя, без якої належне відновлення порушених прав та інтересів учасників кримінального провадження було б значно ускладнене.

5. Висновки

На підставі проведеного дослідження, доходимо наступних висновків.

Правовий статус захисника в кримінальному провадженні характеризується певними специфічними рисами. Участь адвоката у процесі виступає важливою гарантією, що сприяє ефективному захисту прав і свобод громадян, зміцненню законності та забезпеченню справедливого правосуддя.

Інститут залучення захисника для проведення окремих процесуальних дій є важливим механізмом гарантування права на захист підозрюваного чи обвинуваченого, особливо в ситуаціях, коли виникає потреба у проведенні невідкладних слідчих або судових дій. Законодавець розмежував поняття «запрошення», «залучення» та «призначення» захисника, заклавши різні суб'єкти й підстави їх застосування: ініціатива самого підозрюваного або його близьких (запрошення), обов'язок слідчого, прокурора чи суду (залучення) та діяльність органів безоплатної правової допомоги (призначення). Такий підхід покликаний забезпечити гнучкість процесу та запобігти ситуаціям, коли відсутність адвоката унеможливило б проведення необхідної процесуальної дії.

Практика свідчить, що найбільш гостро питання залучення захисника постає під час розгляду клопотань про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, коли зволікання може призвести до порушення процесуальних строків, визначених ст. 211 КПК України. У таких випадках суди зобов'язані не лише пропонувати підозрюваному обрати іншого захисника, а й, у разі його відмови, самостійно ініціювати залучення адвоката за призначенням, щоб гарантувати дотримання права на професійний захист.

Інститут залучення захисника для проведення окремих процесуальних дій виконує подвійну функцію: він, з одного боку, гарантує оперативність і безперервність кримінального провадження, а

з іншого – забезпечує реальне дотримання конституційного права на захист. Вдосконалення термінології КПК та чітке розмежування повноважень різних суб'єктів у цьому процесі сприятиме підвищенню правової визначеності й ефективності механізму захисту прав підозрюваних та обвинувачених.

Роль адвоката як представника потерпілого, цивільного позивача чи цивільного відповідача є ключовою для досягнення завдань кримінального судочинства. Потерпілий, який зазнав шкоди від злочину, перебуває у вразливому становищі, стикається з інформаційною та процесуальною нерівністю перед органами досудового розслідування й стороною обвинувачення. Саме адвокат забезпечує відновлення балансу сил, надаючи потерпілому або іншому учаснику процесу професійну правничу підтримку, допомагаючи належно оформити процесуальний статус, своєчасно заявити клопотання та оскаржити незаконні рішення чи бездіяльність слідчих і прокурорів.

Важливим є те, що адвокат – представник наділений «подвійним» обсягом прав: він користується більшістю процесуальних можливостей свого клієнта та водночас має власні професійні гарантії, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Це дозволяє йому не лише захищати права та інтереси потерпілого чи цивільного позивача, а й активно впливати на хід досудового розслідування, ініціювати проведення слідчих дій, збір та фіксацію доказів, домагатися відшкодування матеріальної і моральної шкоди. Разом з тим практика підтверджує, що представнику потерпілого нерідко доводиться долати спротив органів слідства, використовуючи механізми судового контролю для забезпечення ефективного розслідування.

Не менш значущою є діяльність адвоката як представника цивільного позивача або цивільного відповідача. Він готує та обґрунтовує цивільні позови, дбає про дотримання вимог Цивільного процесуального кодексу України щодо їх форми і змісту, здійснює захист майнових інтересів клієнта, контролює виконання рішень суду. Таке поєднання кримінально-процесуальних і цивільно-правових інструментів вимагає від адвоката високого рівня професійної компетентності.

Усі ці функції повинні реалізовуватися з дотриманням принципів адвокатської етики – незалежності, конфіденційності, пріоритету інтересів клієнта, добросовісності та професійної компетентності. Дотри-

мання етичних стандартів підсилює довіру між адвокатом та особою, яку він представляє, гарантує законність і якість надання правової допомоги, сприяє досягненню головної мети кримінального провадження – захисту прав і свобод людини, відновлення справедливості та ефективного відшкодування завданої шкоди.

Адвокат як представник потерпілого, цивільного позивача чи відповідача є не просто учасником процесу, а необхідною гарантією реального здійснення правосуддя, без якої належне відновлення порушених прав та інтересів осіб, що залучаються до кримінального провадження, було б значно ускладнене.

Список літератури:

1. Дутко А., Остапенко Л., Трач І. Правовий статус адвоката: порівняльний аналіз законодавства України і зарубіжних країн. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 4. С. 170–176.
2. Хотинська-Нор О. З. Правовий статус адвоката у цивільному судочинстві у світлі оновлених положень процесуального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 102–110.
3. Боса І. В. Правовий статус адвокатури: особливості юридичної природи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 80–82. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/16.pdf (дата звернення: 12.06.2025).
4. Крупнова Л. В. Правовий статус захисника (адвоката) у кримінальному судочинстві. *Європейські перспективи*. 2021. № 1. С. 88–93.
5. Черненко А. П., Шиян А. Г. Захист у кримінальному провадженні на досудовому розслідуванні: навч. посіб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ, 2024. 282 с.
6. Бабчинська Т. Деякі аспекти реалізації права на захист у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 166–170.
7. Одинцова І. М. Право на захист на досудовому розслідуванні за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 207–211.
8. Ухвала Любомльського районного суду Волинської області від 09 травня 2023 року у справі № 163/713/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110719417> (дата звернення: 12.08.2025).
9. Salduz v. Turkey [GC], 27 November 2008, Application No. 36391/02. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-117602%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-117602%22]}) (дата звернення: 12.08.2025).
10. Dvorski v. Croatia [GC], 20 October 2015, Application No. 25703/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158266> (дата звернення: 12.08.2025).

11. Guérin v. France, 29 July 1998, Application No. 25201/94. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58204> (дата звернення: 12.08.2025).

12. Ухвала Березанського міського суду Київської області від 20 жовтня 2022 року у справі № 356/240/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106854968> (дата звернення: 12.08.2025).

13. Смирнов Є. В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 247 с.

14. Алієв Г. З., Самодіна О. О., Самодін А. В. Окремі аспекти залучення захисника у кримінальне провадження за новим кримінальним процесуальним законодавством України. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 91–99.

15. Рогатинська Н. З., Кусмарцева М. О. Роль захисника у забезпеченні прав і законних інтересів осіб під час кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 3. С. 190–193.

16. Волошанівська Т. Право мати самостійно обраного захисника. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2019. December. С. 182–185.

17. Ухвала слідчого судді Іллічівського міського суду Одеської області від 19 червня 2024 року у справі № 501/1525/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119824751> (дата звернення: 12.08.2025).

18. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 21 листопада 2024 року у справі № 748/1972/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123338371> (дата звернення: 12.08.2025).

19. Боняк В. О., Коломєць Ю. О. Проблема збалансованості процесуально-правового статусу потерпілого в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 130–134.

20. Сольонова О. О. Процесуальний статус потерпілого: проблемні питання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 139–145.

21. Білінська Л. В. Кримінально-правовий та кримінально-процесуальний статус потерпілого. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 506–509. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308830/300362> (дата звернення: 12.08.2025).

22. Ухвала слідчого судді Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 10 березня 2021 року у справі № 539/963/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95413810> (дата звернення: 12.08.2025).

23. Червінський В. В. Зміст представництва інтересів потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 704–707.

24. Кравченко Н. С. Особливості діяльності цивільного позивача, його представника в кримінальному провадженні щодо доказування цивільного позову. *Юридична наука*. 2015. № 11. С. 67–76.

25. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Проблеми питання правового регулювання участі адвоката у кримінальному провадженні для надання професійної правничої допомоги учасникам такого провадження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 598–603. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300049/292471> (дата звернення: 12.08.2025).

References:

1. Dutko, A., Ostapenko, L., & Trach, I. (2020). Pravovyi status advokata: porivnialnyi analiz zakonodavstva Ukrainy i zarubizhnykh krain [Legal status of a lawyer: Comparative analysis of legislation of Ukraine and foreign countries]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*, (4), 170–176. (in Ukrainian)
2. Khotynska-Nor, O. Z. (2018). Pravovyi status advokata u tsyvilnomu sudochynstvi u svitli onovlenykh polozhen protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy [Legal status of a lawyer in civil proceedings in the light of updated provisions of procedural legislation of Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, (3), 102–110. (in Ukrainian)
3. Bosa, I. V. (2024). Pravovyi status advokatury: osoblyvosti yurydychnoi pryrody [Legal status of the bar: Features of legal nature]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, (1), 80–82. URL: http://www.lsej.org.ua/1/_2024/16.pdf (in Ukrainian)
4. Krupnova, L. V. (2021). Pravovyi status zakhysnyka (advokata) u kryminalnomu sudochynstvi [Legal status of a defense attorney in criminal proceedings]. *Yevropeiski perspektvy*, (1), 88–93. (in Ukrainian)
5. Chernenko, A. P., & Shiyan, A. H. (2024). *Zakhyst u kryminalnomu provadzhenni na dusudovomu rozsliduvanni* [Defense in criminal proceedings at the pre-trial investigation stage]. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. (in Ukrainian)
6. Babchynska, T. (2016). Deiaki aspekty realizatsii prava na zakhyst u kryminalnomu provadzhenni na stadii dusudovoho rozsliduvannia [Some aspects of implementing the right to defense in criminal proceedings at the pre-trial stage]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (6), 166–170. (in Ukrainian)
7. Odintsova, I. M. (2013). Pravo na zakhyst na dusudovomu rozsliduvanni za novym KPK Ukrainy [Right to defense at the pre-trial investigation under the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*, (2), 207–211. (in Ukrainian)
8. Liuboml District Court of Volyn Region. (2023, May 9). Decision in case No. 163/713/23. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110719417> (in Ukrainian)
9. Salduz v. Turkey [GC], 36391/02 (Eur. Ct. H. R. 2008). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-117602%22](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-117602%22)
10. Dvorski v. Croatia [GC], 25703/11 (Eur. Ct. H. R. 2015). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158266>
11. Guérin v. France, 25201/94 (Eur. Ct. H. R. 1998). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58204>

12. Berezan City Court of Kyiv Region. (2022, October 20). Decision in case No. 356/240/22. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106854968> (in Ukrainian)

13. Smirnov, Ye. V. (2016). *Uchast zakhysnyka v realizatsii protsesualnykh prav pidozriuvanoho (obvynuvachenoho) u kryminalnomu provadzhenni* [Participation of a defense attorney in the implementation of procedural rights of a suspect (accused) in criminal proceedings] (Doctoral dissertation). Zaporizhzhia. (in Ukrainian)

14. Aliev, H. Z., Samodina, O. O., & Samodin, A. V. (2013). *Okremi aspekty zaluchennia zakhysnyka u kryminalne provadzhennia za novym kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy* [Certain aspects of involving a defense attorney in criminal proceedings under the new criminal procedural legislation of Ukraine]. *Yurydychna nauka*, (3), 91–99. (in Ukrainian)

15. Rohatynska, N. Z., & Kusmartseva, M. O. (2016). *Rol zakhysnyka u zabezpechenni prav i zakonnykh interesiv osib pid chas kryminalnoho provadzhennia* [Role of the defense attorney in ensuring rights and lawful interests of persons during criminal proceedings]. *Pravo i suspilstvo*, (2), 3, 190–193. (in Ukrainian)

16. Voloshanivska, T. (2019). *Pravo maty samostiyno obranogo zakhysnyka* [Right to have a self-chosen defense attorney]. *National Law Journal: Theory and Practice*, December, 182–185. (in Ukrainian)

17. Illichivsk City Court of Odesa Region. (2024, June 19). Decision in case No. 501/1525/21. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119824751> (in Ukrainian)

18. Supreme Court of Ukraine, Second Judicial Chamber of the Cassation Criminal Court. (2024, November 21). Decision in case No. 748/1972/19. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123338371> (in Ukrainian)

19. Bonyak, V. O., & Kolomoiets, Yu. O. (2018). *Problema zbalansovanosti protsesualno-pravovoho statusu poterpilogo v Ukraini* [Problem of balancing procedural and legal status of the victim in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, (4), 130–134. (in Ukrainian)

20. Solonova, O. O. (2015). *Protsesualnyi status poterpilogo: problemni pytannia ta shliakhy vdoskonalennia* [Procedural status of the victim: Problematic issues and ways of improvement]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, (1), 139–145. (in Ukrainian)

21. Bilinska, L. V. (2024). *Kryminalno-pravovyi ta kryminalno-protsesualnyi status poterpilogo* [Criminal and criminal-procedural status of the victim]. *Analitichno-porivnialne pravoznnavstvo*, (3), 506–509. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308830/300362> (in Ukrainian)

22. Luben District Court of Poltava Region. (2021, March 10). Decision in case No. 539/963/21. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95413810> (in Ukrainian)

23. Chervinsky, V. V. (2022). Zmist predstavnytstva interesiv poterpilogo vid dorozhno-transportnoi pryhody u kryminalnomu provadzhenni [Content of representation of interests of the victim of a traffic accident in criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (11), 704–707. (in Ukrainian)

24. Kravchenko, N. S. (2015). Osoblyvosti diialnosti tsyvilnoho pozyvacha, yoho predstavnyka v kryminalnomu provadzhenni shchodo dokazuvannia tsyvilnoho pozovu [Features of activity of the civil plaintiff and his representative in criminal proceedings regarding proving a civil claim]. *Yurydychna nauka*, (11), 67–76. (in Ukrainian)

25. Kuchynska, O. P., & Tsyhanyuk, Yu. V. (2024). Problemi pytannia pravovoho rehuliuвання uchasti advokata u kryminalnomu provadzhenni dlia nadannia profesiinoi pravnychoi dopomohy uchasnykam takoho provadzhennia [Problematic issues of legal regulation of participation of a lawyer in criminal proceedings for professional legal assistance to participants of such proceedings]. *Analitichno-porivnialne pravo navstvo*, (1), 598–603. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300049/292471> (in Ukrainian)